

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2026.3.1/49>

Коломієць О. В.

<https://orcid.org/0000-0003-0676-1612>

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ КОМЕНТАР ЯК ЖАНР НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОДНА З ФОРМ ПОЛІЛОГУ МІЖ АВТОРОМ, ТЕКСТОМ І ЧИТАЧЕМ: ПРИНЦИПИ АНАЛІЗУ Й ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ РЕЦЕПТИВНОЇ ЕСТЕТИКИ

Стаття присвячена розгляду принципів літературознавчого коментування як жанру наукового дослідження та однієї з форм полілогу між автором тексту і читачем. Зокрема, розглянуто становлення наукових основ академічного українського коментування, значну роль у якому відіграв історик української літератури та текстолог Михайло Возняк. Далі простежено особливості розвитку теорії коментування в наступні періоди розвитку літературознавства у працях Роберта Яусса, Вольфганга Ізера, представника семиотичного підходу до рецепції Умберто Еко. У дослідженні проаналізовано основні положення праці польського теоретика літератури Генріха Маркевича, який приходить до висновку, що науковий коментар є особливим типом дослідницького тексту. Аналізуючи принципи декодування змісту тексту він виокремлює лінгвістичне, семиотичне та прагматичне декодування. Автор звертає увагу на правила аргументації в коментарях, додаючи принципи обґрунтування, документальної верифікації, достатньої підстави, контекстуальної доречності та генетичної аргументації.

На основі розглянутих праць визначено сучасні принципи аналізу та інтерпретації тексту крізь призму рецептивної естетики. Розглядаючи методiku підготовки академічних видань, приділено увагу консультуванню з фахівцями. Зокрема, зазначено, що першочергової уваги потребують консультації з фахівцями, теми яких виходять за межі літературознавства. Разом із цим, літературознавчі коментарі можуть потребувати коментування професійної термінології, краєзнавчих матеріалів, консультацій фахівців конкретних фондів, наукових установ тощо.

Практична частина дослідження розглядає процес роботи над коментарями до Повного зібрання творів Докії Гуменної, яке здійснюється в межах співпраці з харківським видавництвом «Фоліо». На прикладі роману-тетралогії письменниці «Діти Чумацького Шляху» розглянуто особливості коментування цього тексту як одного з епічних полотен життя українського суспільства початку ХХ століття.

Ключові слова: автор, коментар, коментування, полілог, рецептивна естетика, читач, текст.

Постановка проблеми. Літературознавчий коментар є одним із малодосліджених наукових жанрів, який потребує відповідного наукового осмислення. Сучасне літературознавство має необхідні інструменти аналізу, які можуть доповнити методiku роботи над коментарем крізь при-

зму полілогу між автором, текстом і читачем у контексті рецептивної естетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові основи українського академічного коментування заклав історик літератури та текстолог Михайло Возняк, працюючи над виданням тво-

рів Івана Франка. Він розробив основи методики коментування, намагаючись розшифрувати сенси, закодовані автором у тексті, визначаючи їх як авторську волю. Зокрема, дослідник для коментування використовував архівні матеріали та рукописи письменника, надаючи текстам сучасного звучання. Дослідник діяльності науковця В. Лесик, характеризуючи наукову школу академіка, звернув увагу на те, що «від своїх учнів академік вимагав передовсім ґрунтового знання літературних джерел, правдивої наукової інформації, точності і вивіреності наукових фактів» [10, с. 15–16].

Роботі над коментарями до творів Івана Франка Михайло Возняк присвятив більшу частину свого наукового життя. У 1920-і роки він працював над коментарями до листування Івана Франка із Михайлом Драгомановим (1928, перевидання – 2006) [11], тоді ж і заклав методологічну базу наукового коментування. Згодом, наприкінці 1940-х – на початку 1950-х років, працюючи над двадцятитомним виданням творів письменника, він продовжив цю роботу як голова редакційної колегії та упорядник видання. До останніх років життя Михайло Возняк працював над розшифруванням творів Івана Франка, доповнював їх коментарями з архівних матеріалів письменника. Фактологічний метод Михайла Возняка, по суті, заклав основи філологічного підходу коментування.

Сучасне літературознавство доповнило коментування філософським підходом Ганса-Георга Гадамера, який, викладаючи в праці «Істина і метод» (1960) основи філософської герменевтики, розглядав інтерпретацію крізь призму діалогу між текстом і читачем. Цю роботу дослідник продовжив у збірці есе «Актуальність прекрасного» (1977), акцентуючи на тому, що коментар має можливість відкрити доступ до тексту, не змінюючи його. Коментатор, на його думку, є не пасивним інтерпретатором тексту, а активним учасником, оскільки не спостерігає, а допомагає актуалізувати зміст у сучасності.

Ідеї Ганса-Георга Гадамера розвинули засновники рецептивної естетики Ганс Роберт Яусс, Вольфганг Ізер та представник семіотичного підходу до рецепції Умберто Еко. Ганс Роберт Яусс у праці «Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика» (1970), використовуючи поняття «горизонт сподівань», завдання коментатора вбачає не в тому, щоб описати сенси тексту, а зробити його зрозумілим для сучасного читача. Він стверджує, що науковий коментар з'являється після первинного естетичного сприйняття тек-

сту на етапі його історичної інтерпретації через з'ясування контекстів, значень незрозумілих слів тощо. Разом із тим, кожен коментар, на думку дослідника, повинен враховувати історії попередніх прочитань тексту.

Праця Вольфгана Ізера «Акт читання: теорія естетичного впливу» (1976) розглядає коментування як механізм взаємодії тексту з читачем, що породжує сенс. У свою чергу сенс – це естетичний об'єкт, що виникає на межі тексту і фантазії читача. Звідси коментатор – це не той, хто витягує приховані сенси, а той, хто створює умови для прочитання тексту, щоб читач міг самостійно сконструювати сенс, який стане інструментом для розуміння тексту. Коментар має надати читачеві коди, за допомогою яких відбудеться діалог між читачем і текстом. Отже, коментатор є професійним читачем, який запускає процеси активації тексту.

Умберто Еко у праці «Роль читача. Дослідження з семіотики текстів» (1979) вводить поняття «модельний читач» та «ідеальний читач». Саме за допомогою коментування, яке є процесом на рівні тексту, вступають у діалог автор і читач, а коментар допомагає «модельному читачу» піднятися до рівня «ідеального», розшифровуючи закодовані сенси.

В основі методики підготовки коментарів літературознавство розглядає принципи історико-літературного аналізу та текстології. Історико-літературний коментар дає інформацію про історію написання твору, його сприйняття тогочасною критикою та місце у творчості письменника. У текстологічному коментарі зазвичай розглядається інформація про історію тексту, прижиттєві видання, рукописи, першодруки тощо. Наступним етапом є фактологічний коментар, у процесі якого відбувається пояснення маловідомих понять, що згадуються в тексті.

Польський теоретик літератури Генрик Маркевич у посібнику «Główne problemy wiedzy o literaturze» [13] науковий коментар розглядає як особливий тип дослідницького тексту. Він обґрунтував принципи декодування змісту тексту: лінгвістичний, семіотичний (культурний) та прагматичне декодування. Лінгвістичне декодування вимагає не лише виявлення значень слів, які застаріли або змінили конотацію, а й пояснення слів, що вживалися в конкретних історичних періодах, передбачає пояснення алюзій, прихованих цитат, етикетних формул тощо, якими користувалися автор і сучасний йому читач. Прагматичне декодування передбачає пояснення намірів автора, з якою

метою це сказано. Генрик Маркевич приділив увагу правилам аргументації в коментарях, виділивши принципи обґрунтування, документальної верифікації, достатньої підстави, контекстуальної доречності та генетичної аргументації. Принцип документальної верифікації передбачає перевірку джерел в архівних матеріалах, листуванні, газетних статтях, які допомагають здійснити перехресну перевірку джерел. Принцип достатньої підстави передбачає використання коментарів із точними даними. Якщо важко встановити конкретне ім'я, аргументація може містити слова «імовірно», «можна припустити» тощо з відповідною аргументацією. Принцип контекстуальної цілісності передбачає пояснення фрагменту тексту в його контексті, у цілісності сприйняття.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сучасних принципів аналізу та інтерпретації, які в коментуванні перетворюють набір приміток на цілісне наукове дослідження.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з викладеного вище, традиція коментування пропонує такі ключові принципи:

- принцип історизму (передбачає коментування тексту з урахуванням часу його створення);
- принцип герменевтичного кола (передбачає розуміння тексту через окремі деталі і розуміння окремих деталей в контексті цілого тексту);
- принцип об'єктивності та відстороненості (ставить перед коментатором завдання бути вільним від ідеологізації, пояснюючи, чому автор написав саме так);
- принцип контекстуальної цілісності (за Г. Маркевичем);
- принцип системності, або енциклопедизм (передбачає узгодження приміток в межах одного видання між собою);
- принцип презумпції авторського задуму (за У. Еко);
- принцип актуалізації (за Яуссом).

У методиці підготовки академічних видань важливу роль відіграє також консультування з фахівцями. Перш за все, потребують консультації з фахівцями тексти, теми яких виходять за межі літературознавства. Натомість у літературознавчих коментарях може виникнути потреба прокоментувати професійну термінологію, архаїзми чи специфічну діалектну лексику. Окрему увагу привертають тексти, що потребують краєзнавчого коментування. У цьому випадку доцільно запросити консультацію фахівців конкретних фондів, працівників наукових установ, музеїв тощо.

2025 року видавництво «Фоліо» розпочало підготовку видання повного зібрання творів української еміграційної письменниці Докії Гуменної, творчість якої розпочала повернення до українського читача після 1991 року. Із того часу не згасала увага непересічного читача до її творів, адже в них письменниця піднімала ті проблемні та тематичні пласти, що були або заборонені, або маловідомі в радянській літературі.

Дотепер в українському материковому літературознавстві уже сформувався напрямок досліджень, присвячений творчості письменниці. Спочатку це були журнальні, газетні публікації, що заклали основи наукового дослідження творчості письменниці (А. Погрібний, М. Жулинський, М. Мушинка та ін.). Першу наукову дисертацію, присвячену прозовій творчості Докії Гуменної, було захищено 2007 року автором цієї статті [8]. 2025 року з ініціативи видавництва «Фоліо» розпочалася робота щодо упорядкування творів письменниці для повного зібрання, написання вступної статті, передмов та коментарів до творів письменниці. Сьогодні здійснено значну роботу щодо підбору та підготовки матеріалів для друку та підготовки наукового коментування перших видань творів Докії Гуменної.

Слід зазначити, що дотепер в материковій Україні твори письменниці було опубліковано лише частково. Це, зокрема, казка-есе «Благослови, Мати!» (1995), роман-тетралогія «Діти Чумацького Шляху» (2000), видавництво ім. Олени Теліги перевидало роман-хроніку «Хрещатий Яр» (2001) та видавництво «Дніпро» опублікувало дві перші частини книги щоденникових спогадів «Дар Евдотеї» (2004).

Увесь інший творчий доробок письменниці, що складає більше 20 художніх творів та щоденники, дотепер чекали свого видавця. Відомо, що саме еміграційний період став найбільш плідним у творчості Докії Гуменної. У цей час вона змогла видати більшість творів за власні кошти, працюючи робітницею на фабриці. Сьогодні в бібліотеках України ми можемо знайти її книги завдяки зусиллям самої письменниці, яка надіслала їх після 1991 року в Україну, заручившись допомогою і підтримкою професора філології Анатолія Погрібного. Тому видання повного зібрання творів Докії Гуменної є вкрай необхідною справою, на яку вже давно чекає творчий спадок письменниці.

Роботу над коментарями було розпочато з роману-тетралогії «Діти Чумацького Шляху» [3, 4]. Цей твір є широким епічним полотном життя

українського суспільства від початку ХХ століття до подій Другої світової війни. Письменниця звертається і до подій історичного минулого, зокрема, пояснюючи назву урочища Дрижипільщина, вона цитує «Літопис Самійла Величка» та «Літопис Самовидця»; згадує битву на Стугні 1093 року, відомості про яку можемо знайти в Іпатському списку «Повісті врем'яних літ». Авторський задум вносить також прозорі зміни до частини топонімів: назву села Розумниця змінює на Охматов.

Художній задум спонукає письменницю внести зміни до значної частини власних назв: Христанф Демницький – замість Порфира Демущького, лікаря з Охматова; під прізвищем Головач авторка закодує ім'я Бориса Антоненка-Давидовича; Василька – Григорія Косинки; Бориса Микитчука – Олександра Корнійчука; Липовецького – літературного критика і журналіста доби сталінізму Самійла Щупака, родом із Липовців; Танцюри, «...відомого петлюрівського отамана, так давно розшукуваного...» – письменника Якова Качуру. Разом із тим, Докія Гуменна під власними іменами зображує у творі Сергія Пилипенка, Миколу Хвильового та Миколу Зерова, що свідчить про відсутність у письменниці необхідності закодувати імена цих сучасників.

Потребували коментування також назви народних звичаїв, свят і обрядів, які наповнювали та супроводжували життя героїв твору: український народний танець «Метелиця», традиції «колодку чіпляти», «шуліку ганяти». Розтлумачити їхні значення допомогла праця С. Килимника «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні» [7]. Письменниця використовує також алюзії зі світової літератури: «пісні про Навзікай», «сонячні Лангедоки» тощо.

У книзі другій «Брами майбутнього» коментування потребували вжиті назви міських споруд: «архієрейський корпус колишнього Золотоверхого монастиря...», «...глянути на зразки українського барокко – Мазепинську церкву...»;

організацій: «...товариство імені Леонтовича», «...члени “Плугу”...», «...об'єднання “Ланка”...»; навчальних закладів: «КІНО (Київський інститут народної освіти)»; театру: «...невідомим їй іменем “Березіль”».

У книзі третій «Розіп'яте село» окремого коментування потребувала лексика радянського періоду: «директива», «Сільгосппром, і Цукротрест», «радгосп». Привернула увагу і фразеологія того часу: «комуна вбивалася в колодочки», «це з дзвона виляляли», «люди й ніч розберуть», «хоч яловий, а телись», «куркуль діє тихою сапою» тощо.

Книга четверта «Ніч» знову повертає читача до міста, де розгортаються події початку 1930-х років: «Наші Перепеченки поробилися звучним Ре...» (Ле Іван), «імена собі повиробляли – Ян та Его...» (Гео Шкурупій – псевдонім Георгія Шкурупія), «Аделаїда Бунчук» (Зінаїда Тулуб), «тоді світилами були футуристи – критик Ставенко...» (Михайль Семенко – псевдонім Михайла Семєнка), «ось є добрий поет Першотравневий...» (Леонід Первомайський – псевдонім Іллі Соломоновича Гуревича), «поет Дмитро Завул» (Дмитро Загул), «Юхим Оксанич» (Юрій Смолич), «звичайно, починав Ре, за ним Шуліка, Липовецький...» (Шуліка – Іван Кулик (псевдонім Ізраїля Кулика), Липовецький – Самійло Щупак), «Леонід Криничка» (Володимир Сосюра), «драматург товариш Зима» (Іван Кочерга), «Леонід Криничка... очей не зводив із Смеречинської...» (Агата Турчинська), «поет Билина» (Павло Тичина), «вічно квітуча Тамара Сагайдачна...» (Наталя Забіла) тощо. Розшифровувати закодовані імена давало можливість проведення зіставного аналізу тексту і біографічних відомостей про цих письменників.

Висновки. Наукове коментування є своєрідним процесом духовного зближення читача з автором через текст, що робить читача співтворцем значень тексту в контексті рецептивної естетики, забезпечує адекватну інтерпретацію твору коментатором для його сучасності.

Список літератури:

1. Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного / Пер. з нім. К. Глотова. Київ: Дух і Літера, 2004. 170 с.
2. Гадамер Г.-Г. Істина і метод: (Основи філос. герменевтики): У 2 т. / Пер. з нім. О. Терех, В. Корнієнко. Київ: Юніверс, 2000.
3. Гуменна Д. Діти Чумацького Шляху: роман-тетралогія : у 4 кн. Кн. 1, 2 (1942–1948). Харків : Фоліо, 2026. 493 с.
4. Гуменна Д. Діти Чумацького Шляху: Кн. 3, 4 (1948–1951). Харків : Фоліо, 2026. 575 с.
5. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / Пер. з іт. М. Мартиняк. Львів: Літопис, 2004. 384 с.
6. Зер В. Акт читання: теорія естетичного впливу. Київ: Смолоскип, 2011. 464 с.
7. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Вінніпег, Торонто. Том III. Весняний цикл. 1962. Том IV. Літній цикл. 1957.

8. Коломієць О. Проза Докії Гуменної (проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості) : дис. канд. філол. наук : 10.01.01; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2006. 176 с.
9. Клебан Л. Наукова та громадська діяльність Михайла Возняка (1881–1954): автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Національна академія наук України, Інститут країнознавства ім. І. Крип'якевича, Інститут народознавства. Львів, 2010. 190 с.
10. Лесик В. Наукова школа академіка Возняка // Академік М. Возняк і розвиток української національної культури. Наукові читання. Тези. Львів, 20 березня 1990 р. С. 12–16.
11. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / [П. Я. Франко, М.П. Драгоманов ; редкол.: І. Вакарчук, Я. Ісаєвич (співголови) та ін.]; Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, Наук. б-ка, Ін-т українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Львів: [Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка], 2006. 562 с.
12. Яусс Г. Р. Досвід естетичного сприйняття і літературна герменевтика / Пер. з нім. Р. Пилипчука. Київ: Основи, 2000. 814 с.
13. Markiewicz H. Główne problemy wiedzy o literaturze. Kraków, 1965. 400 s. URL: <https://www.scribd.com/document/328687717/H-Markiewicz-G%C5%82owne-Problemy-Wiedzy-o-Literaturze#page=202> (дата звернення: 01.05.2026).

Kolomiets O. V. LITERARY COMMENTARY AS A GENRE OF SCIENTIFIC RESEARCH AND ONE OF THE FORMS OF POLYLOGUE BETWEEN AUTHOR, TEXT AND READER: PRINCIPLES OF ANALYSIS AND INTERPRETATION THROUGH THE PRISM OF RECEPTIVE AESTHETICS

The article is devoted to the consideration of the principles of literary commentary as a genre of scientific research and one of the forms of polylogue between the author of the text and the reader. In particular, the formation of the scientific foundations of academic Ukrainian commentary is studied, where the historian of Ukrainian literature and textologist Mykhailo Voznyak played a significant role. Then, development peculiarities of the commentary theory in the subsequent periods of literary studies development are traced in the works of Robert Jauss, Wolfgang Iser, as well as the representative of the semiotic approach to reception Umberto Eco. The study analyzes the main provisions of the work of the Polish literary theorist Henryk Markiewicz, who comes to the conclusion that a scientific commentary is a special type of text research. Analyzing the principles of decoding the content of the text, he distinguishes linguistic, semiotic and pragmatic decoding. The author emphasizes on the rules of argumentation in comments, adding the principles of justification, documentary verification, sufficient grounds, contextual relevance and genetic argumentation.

Based on the reviewed works, modern principles of text analysis and interpretation through the prism of receptive aesthetics were identified. When considering the methodology for preparing academic publications, attention was paid to consulting with specialists. In particular, it was noted that consultations with specialists whose topics go beyond literary studies require priority attention. At the same time, literary commentary may require commenting on professional terminology, local history materials, consultations with specialists from specific funds, scientific institutions, etc.

The practical part of the study examines the process of working on comments to the Complete Works of Dokia Humenna, which is carried out in cooperation with the Kharkiv publishing house "Folio". Using the example of the writer's tetralogy novel "Children of the Milky Way", the features of commenting on this text as one of the epic canvases of the life of Ukrainian society at the beginning of the 20th century are considered.

Keywords: *author, comment, commenting, polylogue, receptive aesthetics, reader, text.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026